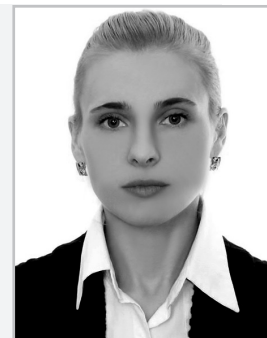

УДК 338.432:637.1

О. М. Згурська
здобувач, Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна, Oksana.zgurska@gmail.com

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано стан і тенденції розвитку молочної промисловості. Визначено джерела забезпечення молочної промисловості сировиною. Розглянуто оптимальні напрями вирішення проблеми отримання молочної сировини в достатній кількості та належної якості. Проаналізовано експортно-імпортний потенціал молочної галузі. Запропоновано шляхи ефективного розвитку молочної скотарства в Україні, що допоможе збільшити поставки молока сільськогосподарськими підприємствами. Вирішення цього питання дасть змогу вітчизняним молокопереробним підприємствам досягнути високих інноваційних конкурентних переваг на ринку молока і молокопродуктів, що залежить, перш за все, від державної підтримки галузі, науково-технічної та інноваційної політики, впровадження сучасних технологій виробництва й управління підприємством.

Ключові слова: молочна промисловість, молочна продукція, молокопереробні підприємства, молочна сировина, експортно-імпортний потенціал, конкурентні переваги.

О. М. Згурская

соискатель, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, Украина

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МОЛОЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье проанализированы состояние и тенденции развития молочной промышленности. Определены источники обеспечения молочной промышленности сырьем. Рассмотрены оптимальные направления решения проблемы получения молочного сырья в достаточном количестве и надлежащего качества. Проанализирован экспортно-импортный потенциал молочной отрасли. Предложены пути эффективного развития молочного скотоводства в Украине, позволяющие увеличить поставки молока сельскохозяйственными предприятиями. Решение этого вопроса даст возможность отечественным молокоперерабатывающим предприятиям достичь высоких инновационных конкурентных преимуществ на рынке молока и молокопродуктов, которые зависят, в первую очередь, от государственной поддержки отрасли, научно-технической и инновационной политики, внедрения современных технологий производства и управления предприятием.

Ключевые слова: молочная промышленность, молочная продукция, молокоперерабатывающие предприятия, молочное сырье, экспортно-импортный потенциал, конкурентные преимущества.

Oksana Zgurska

PhD Degree Seeker, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

15 Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, Ukraine

THE STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF MILK INDUSTRY IN UKRAINE

Abstract. Introduction. The state and progress of milk industry trends are analysed in the article. Certain sources of milk industry providing with raw material are determined. **Results.** Optimal directions to solve the problem of milk raw material receipt in a sufficient amount and proper quality are considered. Export and imported potential of milk industry is analysed. The optimal ways to develop effectively the milk cattle breeding sector in Ukraine are offered, and that will help to increase agricultural enterprises supplying with milk. **Conclusion.** Decision of supply problem will give an opportunity to the national dairy enterprises to attain high innovative competitive edges at the market of milk and dairies that depend, first of all, from state support, scientific, technical and innovative politics, introduction of modern production technologies and management.

Keywords: milk industry; milk products; dairy enterprises; milk raw material; export and import potential; competitive advantages.

JEL Classification: Q13

Постановка проблеми. Розвиток молочної промисловості у світі безпосередньо пов'язаний із виробництвом молока у великих фермерських господарствах (великотоварне виробництво). В Україні сьогодні спостерігається протилежна ситуація: зростає виробництво молока у дрібних господарствах, приватному секторі та зменшується обсяг молока, що виробляється великими сільськогосподарськими підприємствами. Існуючий розподіл виробництва молока між різними категоріями господарств створив передумови до незначного загострення конкуренції між виробниками молока, що мають низький рівень інтенсивності.

Окреслена тенденція свідчить, передусім, про кризу в молочному тваринництві й гальмування розвитку молочної галузі. Ситуація загострюється і через існування проблеми забезпечення переробних підприємств якісною сировиною, новітніми технологіями та засобами виробництва. Молоко належної якості сьогодні можуть постачати на ринок лише ті сільськогосподарські підприємства, де здійснюються механічне доїння, очистка й охолодження молока. Селянин не має ні умов, ні можливостей забезпечити необхідний технологічний процес виробництва молока.

Негативні процеси, що відбуваються в галузі молочно-го скотарства, призвели до істотного скорочення обсягів постачання сировини для промислової обробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і тенденції розвитку молочної промисловості розглядають у своїх працях такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як М. Г. Павличенко, В. М. Бондаренко, С. Лихолоб, А. Арасланова, С. В. Васильчак, М. М. Ільчук, Г. Л. Азоев (Azoev, 2000), А. П. Челенков (Chelenkov, 2000), Р. А. Фатхутдінов (Fatkhutdinov, 1996). Сьогодні актуальним є питання пошуку альтернативних джерел забезпечення молочної галузі сировиною за умови розвитку молочного тваринництва в напрямі стійкого зменшення поголів'я дійного стада та вирішення проблеми незадовільної якості молока. Ці питання недостатньо досліджені в науковій літературі, що й спонукало нас до їх більш глибокого розгляду.

Метою дослідження є аналіз стану і тенденцій розвитку молочної промисловості; визначення джерел забезпечення молочної промисловості якісною сировиною; дослідження експортно-імпортного потенціалу молочної галузі; пошук оптимальних шляхів підвищення ефективності розвитку молочно-го скотарства в Україні.

Основні результати дослідження. Молочна промисловість – одна із провідних галузей агропромислового комплексу України. Питома вага галузі в загальному обсязі харчової та переробної промисловості складає 19% [9]. Молочні продукти становлять обов'язкову складову раціону харчування кожної людини. Науково обґрунтована норма споживання молока і молокопродуктів становить 380 кг на душу населення в рік, із них незбираного молока – 120 кг, знежиреного – 6,8 кг, сиру – 8 кг, сиру та бринзи – 6,6 кг, сметани – 5,8 кг, вершкового масла – 6 кг. Рациональна норма споживання молока і молокопродуктів, розроблена з огляду на погіршення екологічної ситуації в Україні після катастрофи на Чорнобильській АЕС, становить 403 кг на душу населення в рік. У структурі товарної продукції молокопродуктового підкомплексу на продукцію виробників сировини – сільськогосподарських господарств – припадає 78%, переробних підприємств – 22% [11].

У структурі валової продукції молокопереробних підприємств частка цільномолочної продукції дорівнює 31%, масла – 59%, сиру – 8,4%. Молочне скотарство забезпечує понад 25% валової продукції сільського господарства України. У структурі товарної продукції тваринництва на молочне скотарство припадає понад 15%. У цій галузі сконцентровано 20% основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення і третина фондів тваринництва, відповідно 33% і 50% трудових ресурсів. Дійне стадо споживає близько 36% усіх кормів, використаних у тваринництві, у тому числі 24% – концентрованих [8].

Зменшення обсягів виробництва молока-сировини спричинює посилення конкуренції серед молокопереробних підприємств на ринку молочної сировини та зростання закупівельної ціни молока. Варто зазначити, що нинішні обсяги виробництва молока не забезпечують продуктової безпеки країни.

На ринку молочної сировини фактичними монополістами впродовж 2000–2012 рр. виступають невеликі й приватні господарства. У 2012 році частка приватного сектору в загальному обсязі виробництва молока становила 83% (у 1990 р. – 24,1%, 2000-му – 70,9%, 2005-му – 81%, у 2009 р. – 80,7%) [11].

Основними джерелами забезпечення молочної промисловості сировиною можуть бути: зростання імпорту молочної сировини, кооперування із постачальниками сировини, інвестування в розвиток власної сировинної бази, зміни технології виробництва молочних продуктів тощо [3].

Переробні підприємства у 2012 році закупили у сільгоспідприємств понад 2,3 млн. тонн молока, що на 5% більше, ніж у 2011 році. Причому, як відзначають представники Міністерства аграрної політики, спостерігається нарощування частки поставок молока від сільськогосподарських підприємств (за останні три роки їх обсяги зросли на 25%). Реалізація молока склала 1170,3 тис. т, що на 15,8% більше, ніж за аналогічний період попереднього року. За вказані роки найбільше молочних продуктів було реалізовано в Полтавській та Черкаській областях [8].

Зауважимо, що молочна сировина в Україні має низькі показники якості й не відповідає міжнародним стандартам. Це, насамперед, пов'язано із неповним використанням генетичного потенціалу молочної худоби, її захворюваннями, низьким рівнем забезпечення повноцінними кормами, застарілою технікою і технологіями, що використовуються на сільськогосподарських та молокопереробних підприємствах.

Для збільшення обсягів виробництва і підвищення якості сировини потрібно інвестувати кошти в селекційно-племенну справу, запроваджувати науково обґрунтовану систему годівлі та енергозаощаджувальні технології, сприяти поліпшенню загальної культури виробництва. Сучасний ціновий механізм стимулює підвищення якості молока, оскільки передбачає відсоткове співвідношення вартості жиру і білка у структурі ціни у пропорції 40:60. Найбільш оптимальним напрямом вирішення проблеми отримання сировини в достатній кіль-

кості та належної якості вітчизняні експерти та виробники вважають інвестування в розвиток власної сировинної бази шляхом створення сучасних молочних ферм, де прерогатива належатиме крупним холдингам, і/або консолідацію із постачальниками сировини [7].

Проте, незважаючи на дефіцит молока як сировини, виробництво багатьох молокопродуктів із липня-серпня 2012 року починає збільшуватись. Оператори ринку пояснюють таку ситуацію тим, що офіційні статистичні показники виробництва молока (сирого) не враховують закупівлю молока у населення, яке завдяки постійному росту закупівельних цін забезпечує зростання вартості закупки молока для виробництва молокопродуктів переробними підприємствами [2].

Найважливішою для молокопереробної галузі є сировинна база. Загальні статистичні дані свідчать: за всі роки незалежності України найуспішнішим для молочної галузі був 1990 рік. На той час у нашій країні налічувалося понад 8 млн. корів, із них у сільгоспідприємств – понад 6 млн. Нині ж (на 1 січня 2010 р.) загальне поголів'я корів в Україні становить 2,8 млн., і з них лише 604,0 тис. утримується в сільськогосподарських підприємствах [11].

Реальний стан справ у молочної галузі відбиває такий показник, як обсяги переробки молока. В успішному 1990 році було перероблено понад 18 млн. тонн молока, з яких 17,9 млн. тонн – це частка сільгоспідприємств. У 2011 році на переробку надійшло 4,7 млн. тонн молока. При цьому сільгоспідприємства фактично поставили 1,9 млн. тонн, а майже 3 млн. тонн молока забезпечили переробній галузі господарства населення. Аналіз динаміки цього показника показує, що сьогодні молочно галузь учетверо менше переробляє молока і, відповідно, менше виробляє молочної продукції, ніж у 1990 р. [8].

Загальна ситуація доволі сумна. За даними Державної служби статистики, у 2012 році було вироблено 11,6 млн. тонн молока, при цьому на переробку його надійшло 4,7 млн. тонн, тобто 40% загального обсягу. Майже 50% цього молока використано на виробництво сирів, 35% – продукції зі збираного молока, 2% – морозива і 13% – на виробництво вершкового масла і знежиреного молока. За 8 місяців 2013 року виробництво молока всіма категоріями господарств склало 7,9 млн. т, що на 0,9% більше, ніж у відповідному періоді минулого року. У 2013 році, за прогнозами, усіма категоріями господарств буде вироблено 11,6 млн. т молока, що на 1,9% більше, ніж у 2012 році. Проте, за оцінкою експертів, Україна фактично виробляє лише близько 8 млн. тонн молока, а не 11,6 млн. тонн, як подає статистика. Із непереробленого молока, а його обсяг становить 3,3 млн. тонн, 50% використовується для внутрішнього споживання, 40% – для продажу на ринках і 10% – для вигодовування телят [11].

Тенденція використання виробленої молочної сировини для внутрішнього використання притаманна більшості підприємств, які зосереджуються на параметрах товару і потім для оцінки конкурентоспроможності зіставляють між собою деякі інтегральні характеристики такої оцінки для різних конкуруючих товарів. Нерідко ця оцінка не враховує показників якості, і тоді оцінка конкурентоспроможності підміняється порівняльною оцінкою якості конкуруючих аналогів. Але практика світового ринку наочно доводить неправильність такого підходу [4].

Запорукою стійкого розвитку молочної галузі є ефективність виробництва молока. Попри те, що ціна молока і молочних продуктів в Україні є досить високою та постійно зростає, рентабельність виробництва молока вкрай низька. Якщо на початку 1990-х рр. рентабельність виробництва досягала 32,2%, то у 2012 р. вона була на рівні 1,3% [8].

Зниження попиту і зменшення темпів росту ринку молочних продуктів загострює конкуренцію, структурні зміни в товарному асортименті змушують підприємства працювати на межі рентабельності, що створює сприятливі умови для інтенсифікації процесів консолідації на молочному ринку.

Важливим аспектом аналізу стану та перспектив розвитку галузі є визначення її експортно-імпортного потенціалу.

Вітчизняна молочна галузь має високий експортний потенціал. Україна постійно працює над розширенням зовнішніх ринків збуту вітчизняної молочної продукції. Вона займає велику частку в загальному експорті нашої держави. Молокопереробними підприємствами щорічно експортується близько 1 млн. тонн молокопродуктів у перерахунку на молоко. Основними експортерами є Росія, Молдова, Казахстан, Туркменистан, Азербайджан та Грузія [8].

Згідно із даними Державної служби статистики, у 2012 р. експорт молочних продуктів з України склав 144,5 тис. тонн (\$508,1 млн.). Найбільше експортується сирів – 62,5 тис. т (43,3%), молока згущеного – 41,5 тис. т, сироватки – 22,3 тис. т. За вісім місяців 2013 року експорт становить 476 тис. т у перерахунку на молоко, що на 8,5% менше порівняно із минулорічним періодом [8].

Імпорт молокопродуктів в Україну з цілого ряду причин незначний і становить 2% загальних обсягів виробництва молока. В Україну імпортуються окремі види десертно-йогуртової продукції та високоякісних сирів. Основні постачальники продукції на вітчизняний ринок – Росія, Польща, Білорусь, Франція і Німеччина.

Експерти Міністерства аграрної політики та продовольства вважають імпорт для України не вигідним через підвищення світових цін на молокопродукти (зокрема на вершкове масло, згущене молоко, молочну сироватку). Відтак у 2010 р. Україна скоротила імпорт продуктів молокопереробництва на 27,1%, або на 33,6 тис. т, на суму \$113,1 млн. [8].

Водночас, за даними Мінагрополітики, імпорт молочної продукції в Україну за вісім місяців 2013 року зріс на 37% і склав 274 тис. т у перерахунку на молоко, а у вартісному вираженні – \$157 млн. Таким чином, сальдо зовнішньої торгівлі молочними продуктами становить \$210 млн., що на 17% нижче минулорічного сальдо за відповідний період [11].

Слід також зазначити, що у 2013 році поновився конфлікт із суб'єктами білоруського ринку молочної продукції. Від 21 січня 2013 р. Держветфітослужба України заборонила ввозити продукцію білоруських ВАТ «Молочні продукти» і ВАТ «Бабушкіна Кринка», а від 23 січня 2013 р. – ВАТ «Оршанський молочний комбінат». Такі заходи були вжиті через невідповідність продукції вищезазначених підприємств нормам безпеки України за фізико-хімічними і мікробіологічними показниками [8].

Виробництво молока в Україні падає вже кілька років поспіль унаслідок скорочення поголів'я. Тільки за перші чотири місяці 2012 року воно зменшилося на 1,2% – до 2,62 млн. голів порівняно з аналогічним періодом 2011 року. А загалом, за останні десять років, поголів'я скоротилося на 18,6%, що призвело до падіння виробництва молока на 12,4%. Як результат, Україна вже втратила чотири позиції у світовому рейтингу молокопереробників, перемістившись із 10-го на 14-те місце. За підсумками 2011 року, у нашій країні вироблено понад 11 млн. т молока. Зауважимо, що в 1990 році цей показник був удвічі вищим – 22,5 млн. т [11].

На розвиток ринку молока і молокопродуктів значно впливають обсяги, структура та ціни імпортової продукції. Потрібно зазначити, що імпорт молока і молочних продуктів для України останнім часом не вигідний через зростання світових цін на молокопродукти (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка роздрібних цін на імпортні молочні продукти в Україні, грн./т

Вид молочної продукції	Рік		
	2012	2013	2013 до 2012, %
Молоко і вершки	1170,8	1127,9	-3,66
Молоко згущене	3087,5	3028,0	-1,93
Кисломолочні продукти	1881,2	1747,9	-7,09
Молочна сироватка	1891,6	3133,1	65,63
Масло тваринне	4811,1	4797,7	-0,28
Сири тверді	5326,2	5561,2	4,41
Морозиво	5387,6	5427,4	0,74
Казеїн	16 000,0	5571,4	-65,18

Джерело: Розраховано автором за [11]

Як бачимо із табл. 1, у 2013 році значно подорожчали такі імпортовані молочні продукти, як молочна сироватка, сири тверді, морозиво, казеїн. Наприклад, роздрібні ціни на імпортну молочну сироватку підвищилися порівняно із 2012 р. на 65,6%, тобто більше ніж удвічі.

В Україні існує сезонність виробництва молока-сировини: у літні місяці його виробляється практично вдвічі більше, ніж у зимовий період. Якщо зафіксувати ціни на молоко, особливо в літній період, коли воно переробляється на сухе молоко, вершкове масло і сир, то його просто не будуть купувати. Тому головним завданням уряду має стати стимулювання споживання молока і молочних продуктів у країні. Наприклад, сьогодні Франція та Скандинавські країни споживають понад 590 кг молока на людину в рік, Прибалтійські країни – понад 300 кг, Росія – близько 250 кг. В Україні цей показник знаходиться на рівні 200 кг. У багатьох країнах ЄС проводяться рекламні кампанії із популяризації молочних продуктів [11].

Важливим аспектом аналізу галузі є визначення її експортного потенціалу. Значним стимулом для розвитку ринку молокопродукції могло б стати збільшення її експорту. Молоко в Україні виробляється в достатньому обсязі. Питання тільки у співвідношенні його якості та експортних цін (табл. 2).

Таблиця 2
Динаміка експортних цін на молочні продукти в Україні, грн./т

Вид молочної продукції	Рік		
	2012	2013	2013 до 2012, %
Молоко і вершки	816,6	699,6	-14,33
Молоко згущене	2265,4	2308,8	1,92
Кисломолочні продукти	1453,8	1477,0	1,60
Молочна сироватка	1013,5	1176,5	16,08
Масло тваринне	4320,8	4879,1	12,92
Сири тверді	5204,8	5811,0	11,65
Морозиво	2132,6	2272,1	6,54
Казеїн	6936,4	8831,0	27,31

Джерело: Розраховано автором за [11]

У табл. 2 показано, що у 2013 році підвищилися експортні ціни на такі молочні продукти, як молоко згущене, кисломолочні продукти, молочна сироватка, масло тваринне, морозиво та казеїн.

Нині вітчизняні товаровиробники не можуть постачати молочну продукцію у країни ЄС, оскільки для цього необхідно пройти сертифікацію всього циклу виробництва: від поля, на якому вирощуються корми для корів, до кінцевої продукції – молока і молочних продуктів, які виробляються молокопереробними підприємствами.

Слід також зазначити, що через заборону експорту українського сиру в Росію у 2012 році в Україні почали знижуватися ціни на сировину. Середньомісячна ціна на молоко впала на 9,5% у сільгоспідприємств і майже на 6% –

у господарств населення. Водночас, на думку переробників, введення державного регулювання цін на молоко є загрозою для ринку молока та молокопродуктів.

Для розвитку молочного скотарства в Україні держава повинна принаймні частково компенсувати витрати виробників. Адже молочне тваринництво вимагає високого рівня капітальних витрат: на одну корову – приблизно \$10–12 тис. А працювати з нульовою рентабельністю надзвичайно складно. Тому, не чекаючи державної підтримки, молокопереробні підприємства самі почали інвестувати у виробництво. Сьогодні кожен виробник та переробник молока працює на своїй ділянці. Наприклад, ТОВ «Данопе Україна» впроваджує програму розвитку постачальників, яка передбачає часткове фінансування придбання ними або тварин, або установок холодильного обладнання. Завдяки цій програмі компанія планує збільшити поставки молока від цих господарств на 25% у найближчі три роки [5].

Це саме стосується і сектору особистих селянських господарств. У нинішній структурі сектору особистих селянських господарств (менше двох корів на одну сім'ю) управляти сезонністю, так само, як і якістю молока, практично неможливо. Деякі переробники вирішують ці питання на рівні співпраці із сільськогосподарськими кооперативами та шляхом інвестицій у холодильне, транспортне обладнання. Завдяки подібним крокам вдається досягти набагато кращих показників. Отже, потрібно допомагати всім, хто має намір створювати невеликі сімейні ферми. Відтак можна керувати сезонністю, а також створювати альтернативний дохід для однієї родини. Це дозволить підвищити ефективність збирання молока, оскільки його закупівельна ціна від селянських господарств значно відрізняється від вартості молока на переробному заводі, подекуди навіть перевищуючи вартість молока від сільгосппідприємств.

Висновки. На основі вищесказаного ми прогнозуємо, що молочна база в Україні буде трансформуватися від індивідуальних здавачів до кооперативів, дрібних і великих ферм. І тоді все молоко приватного сектору вироблятиметься на сімейних фермах. Така модель подібна до європейської. Однак для її впровадження в Україні необхідно створити певні умови, серед яких: громадський випас корів, наймання фахових ветеринарів, залучення переробних підприємств у структуру вертикальної інтеграції та ін.

Наше дослідження показало, що ринок молока і молокопродуктів України має порівняно із зарубіжними виробниками ряд переваг. Це і якість продукції (багато виробників досі працює за радянськими ГОСТами, що містять високі вимоги до якості), і значний потенціал розвитку галузі. Але існує й чимало недоліків: застарілі виробничі потужності, дуже низька закупівельна ціна сировини та одночасно висока роздрібна ціна молочної продукції, скорочення поголів'я корів, що, у кінцевому підсумку, призводить до незатребуваності молочної продукції на внутрішньому ринку країни.

Досягнення інноваційних конкурентних переваг вітчизняними підприємствами залежить, перш за все, від їх державної підтримки, прогресивної науково-технічної та інно-

ваційної політики, упровадження сучасних технологій виробництва й управління підприємством. Український ринок молочної продукції має реальні можливості стати досить прибутковим бізнесом і потужним експортером молока та молокопродуктів вітчизняного виробництва на європейські ринки і ринки інших країн світу.

Література

1. Азов Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г. Л. Азов, А. П. Челенков. – М. : НОВОСТИ, 2000. – 256 с.
2. Арасланова А. Молоко идет в дефицит [Электронный ресурс] / Анастасия Арасланова // Экономические известия. – 2011. – 4 фев. – Режим доступа : <http://markets.eizvestia.com/full/moloko-idet-v-deficit>
3. Бондаренко В. М. Развитие эффективного производства молока та його промислової переробки в Україні / В. М. Бондаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 61–64.
4. Васильчак С. В. Формування ринку молока в Європейському Союзі: уроки для України / С. В. Васильчак // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 139–143.
5. Ільчук М. М. Виробництво молока та ринок молочних продуктів / М. М. Ільчук. – К. : Аграрна наука, 2001. – 217 с.
6. Касянчук В. В. Проблеми безпечності української молочної продукції / В. В. Касянчук // Продукты & Ингредиенты. – 2008. – № 5. – С. 54–56.
7. Лихолоб С. Как с эмбарго молока... / С. Лихолоб // Информационно-аналитический журнал «Food & Drinks». – 2008. – № 4–5. – С. 8–21.
8. Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/>
9. Павличенко М. Г. Ринок молока в Україні та перспективи для різних категорій господарств / М. Г. Павличенко // Молочна промисловість. – 2011. – № 5. – С. 18–20.
10. Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку ; за ред. П. Т. Саблука, В. І. Бойка, М. Г. Лобаса. – К. : Укр. ІНТЕІ, 1993. – 236 с.
11. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
12. Фатхутдінов Р. А. Система забезпечення конкурентоспроможності / Р. А. Фатхутдінов // Стандарти і якість. – 1996. – № 1. – С. 48–52.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2013

References

1. Azoev, H. L., & Chelenkov, A. P. (2000). *Competitive edges of a firm*. Moscow: NEWS Printing House (in Russ.).
2. Araslanova, A. (2004, February). Milk goes to the deficit. *Ekonomicheskie izvestia (Economic News)*. Retrieved from <http://markets.eizvestia.com/full/moloko-idet-v-deficit> (in Russ.).
3. Bondarenko, V. M. (2008). Development of effective production of milk and him industrial processing in Ukraine. *Ekonomika APK (Economy of AIC)*, 5, 61-64 (in Ukr.).
4. Vasilchak, S. V. (2005). Forming of the milk market in the European Union: lessons for Ukraine. *Ekonomika APK (Economy of AIC)*, 5, 139-143 (in Ukr.).
5. Ilchuk, M. M. (2001). *Production of milk and market of dairies*. Kyiv: Agrarian Science (in Ukr.).
6. Kasianchuk, V. V. (2008). Safety problems of Ukrainian dairy production. *Producty & Ingredyenty (Products & Ingredients)*, 5, 54-56 (in Ukr.).
7. Lykholob, S. (2008). As with the embargo of milk... *Informatsionno-analiticheskii zhurnal «Food & Drinks» (Research and Information Magazine «Food & Drinks»)*, 5, 8-21 (in Russ.).
8. The Ministry of Agrarian Politics of Ukraine. *Official website*. Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua/> (in Ukr.).
9. Pavlychenko, M. H. (2011). Market of milk in Ukraine and prospect for the different categories of businesses. *Molochna promyslovist (Milk Industry)*, 5, 18-20 (in Ukr.).
10. Sabluk, P. T., Boiko, V. I., & Lobas, M. H. (1993). *Food market: problems of formation and development*. Kyiv: INTEI (in Ukr.).
11. The State Statistics Service of Ukraine. *Statistical information. Official website*. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua> (in Ukr.).
12. Fatkhutdinov, P. A. (1996). System of competitiveness providing. *Standarty i yakist (Standards and Quality)*, 1, 48-52 (in Ukr.).

Received 25.09.2013

Різні погляди – одна держава

аналітика, новини, коментарі
на інформаційно-аналітичному порталі
Інституту трансформації суспільства

www.osp-ua.info